

## Εισαγωγή

Η τελική φάση του Εμφυλίου πολέμου 1943-1949, που από αρκετούς αποκαλείται «τρίτος γύρος» και θεωρείται πως εγκαινιάστηκε συμβολικά την παραμονή των βουλευτικών εκλογών του 1946 με την επίθεση των ανταρτών στο Σταθμό Χωροφυλακής του Λιτόχωρου, παρουσιάζει, συγκριτικά με τις αρχικές φάσεις του Εμφυλίου, συνέχειες και ασυνέχειες.

Καταρχήν, οι βασικοί αντίπαλοι παραμένουν σε γενικές γραμμές οι ίδιοι: το Κομμουνιστικό Κόμμα από τη μια και το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο από την άλλη. Βέβαια, σε σχέση με την πρώτη φάση του Εμφυλίου, το ΚΚΕ βρίσκεται εμφανώς απομονωμένο, ενώ το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο, αν και παραμένει, όπως και στα χρόνια της Κατοχής, διαιρεμένο και διχασμένο, εκφράζει τώρα το σύνολο σχεδόν του πέραν του ΚΚΕ πολιτικού φάσματος και διαθέτει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και ισχύ.

Οι επιδιώξεις των δύο αντίπαλων στρατοπέδων παραμένουν σε γενικές γραμμές οι ίδιες, δηλαδή η κατάκτηση και η σταθεροποίηση της εξουσίας και σταδιακά η εξόντωση του αντιπάλου. Όμως το διεθνές πλαίσιο και η φυσιογνωμία της ένοπλης αντιπαράθεσης έχουν αλλάξει δραματικά σε σχέση με τα χρόνια της Κατοχής. Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου έδωσε στο ελληνικό δράμα μια ευρύτερη, διεθνή σημασία, καθώς ο ελληνικός Εμφύλιος αποτέλεσε την πρώτη ένοπλη σύγκρουση του μεταπολεμικού διπολικού κόσμου.

Ο Εμφύλιος πόλεμος ξεκίνησε στα 1943-1944 ως μια σειρά ακανόνιστων και περιορισμένων στην αρχή συγκρούσεων ανάμεσα σε αντιστασιακές οργανώσεις που δρούσαν ένοπλα στην περιφέρεια

της χώρας. Με την πάροδο του χρόνου οι συγκρούσεις αυτές πλήθυναν, αυξάνοντας δραματικά την ποσότητα των καταναλωθέντων πυρομαχικών και φυσικά τον αριθμό των θυμάτων. Όσο πλησίαζε η απελευθέρωση οι δύο πόλοι μορφοποιούνταν και οι συγκρούσεις μετακόμιζαν προς το κέντρο, μεταφέροντας έτσι την ένοπλη αντιπαράθεση από την απομακρυσμένη ύπαιθρο στα αστικά κέντρα. Ποτέ κανένα πολιτικό κίνημα δεν κατάφερε να συσπειρώσει εναντίον του σε τέτοιο βαθμό τόσες διαφορετικές και αντιφατικές μεταξύ τους πολιτικές ομάδες, όπως το έκανε το κομμουνιστικό κίνημα στη δεκαετία του '40. Τα χαρακτηριστικά της ένοπλης κυριαρχίας του στην ύπαιθρο χώρα, οι διώξεις και εκτελέσεις αντιφρονούντων, οι ριζοσπαστικές αλλαγές της πολιτικής φυσιογνωμίας του καθεστώτος που επιδίωκε και οι νέες αξίες που εισήγαγε αποτέλεσαν κάποιες από τις αιτίες για αυτή του την απομόνωση.

Η μάχη της Αθήνας, το Δεκέμβριο του 1944, υπήρξε η κορύφωση της σύγκρουσης του κατοχικού Εμφύλιου πολέμου – αν και δεν πρέπει να ξεχνάμε πως την ίδια ακριβώς περίοδο μαίνονταν μάχες και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας (Μακεδονία, Ήπειρο). Σε ό,τι αφορά το ΚΚΕ, παρά τις όποιες αλλαγές νοοτροπίας που εμφανίστηκαν στα χρόνια της Κατοχής, τα Δεκεμβριανά έδειξαν πως «δεν είχε ουσιαστικά απομακρυνθεί από τη σταλινική αντίληψη: τη βίαιη, δηλαδή, κατάληψη της πολιτικής εξουσίας»<sup>1</sup>.

Σταθμός στην αλλαγή του συσχετισμού των δυνάμεων μεταξύ κομμουνιστών και αντικομμουνιστών αποτέλεσε αναμφίβολα η συμφωνία της Βάρκιζας, καθώς εκεί επικυρώθηκε επίσημα η ήττα και η αδυναμία του ΚΚΕ να διαμορφώσει τα πράγματα όπως αυτό θα ήθελε. Για τη θεσμική όμως συγκρότηση του αντιστασιακού χώρου, οι βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου 1946 και το δημοψήφισμα που επανέφερε τη βασιλεία το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς υπήρξαν τα πραγματικά ορόσημα. Η συγκρότηση μιας κυβέρνησης που προήλθε μέσα από εκλογές μετά από δέκα ολόκληρα χρόνια, έστω κι αν αυτές διεξήχθησαν σε κλίμα αστάθειας, αβεβαιότητας

---

1. Γρηγόρης Φαράκος, «Απελευθέρωση με ένοπλη σύγκρουση. Η στάση και οι θέσεις του ΚΚΕ», στο Γρηγόρης Φαράκος (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44*, Αθήνα, Φιλίστωρ, σ. 85.

και εμφύλιας βίας, αποτέλεσε κορυφαίο σημείο για τη νομιμοποίηση της εθνικόφρονος παράταξης και την απονομιμοποίηση της κομμουνιστικής αριστεράς, που απείχε. Επιπλέον ο θρόνος, από παράγοντας διαίρεσης που ήταν στα χρόνια του Μεσοπολέμου, μεταβλήθηκε τώρα σε ενοποιητικό θεσμό του αστικού κόσμου.

Η έκβαση των Δεκεμβριανών δεν προκάλεσε τη ριζική αναπροσαρμογή στη στρατηγική του ΚΚΕ. Παρά τα αντίθετα λεγόμενα για το ρόλο της Λευκής Τρομοκρατίας στην επιλογή του ΚΚΕ να προσφύγει σε μια νέα ένοπλη προσπάθεια κατάκτησης της εξουσίας, οι διώξεις και η βία κατά των μελών και των φίλων του Κόμματος έπαιξαν μάλλον δευτερεύοντα και νομιμοποιητικό ρόλο στη συνείδηση της ηγεσίας και των κύκλων στελεχών που επιθυμούσαν τη «ρεβάνς» των ηττημένων του Δεκέμβρη. Ήδη από το τέλος του 1945 ο Ζαχαριάδης φλέρταρε με την ιδέα της ένοπλης εξέγερσης. Από τις αρχές του 1946 εμφανίζεται πεισμένος για την επιλογή αυτή ως αναγκαία προϋπόθεση για την κατάκτηση της εξουσίας από το ΚΚΕ και τη μετατροπή της χώρας, ή έστω ενός μέρους των εδαφών της, σε Λαϊκή Δημοκρατία κατά τα πρότυπα των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. Εντέλει, η δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, το φθινόπωρο του 1946, δεν αποτέλεσε ούτε μια ενστικτώδη αντίδραση στη Λευκή Τρομοκρατία ούτε μια πράξη που επιδίωκε έναν πολιτικό συμβιβασμό. Υπήρξε η ενσυνείδητη πολιτική επιλογή της κομμουνιστικής ηγεσίας για την κλιμάκωση του αγώνα της, με στόχο την κατάληψη της εξουσίας με ένα συνδυασμό ένοπλων και πολιτικών μέσων. Σε αυτή την προσπάθεια η παρότρυνση και η υποστήριξη από τις γείτονες βαλκανικές χώρες στην αρχή και τις άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες στη συνέχεια υπήρξε καθοριστική.

Στο βιβλίο επιχειρείται η περιεκτική παρουσίαση μιας ολοκληρωμένης εικόνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένες πτυχές της οργάνωσης, λειτουργίας και δράσης του, που κατά τη γνώμη μου απουσιάζουν ή υποτιμώνται από τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία.

Η εργασία αυτή ξεκίνησε ως μέρος μιας μεγαλύτερης έρευνας για το ΚΚΕ και τη λαϊκή εξουσία στη δεκαετία του '40. Όταν το 2008 ο Κώστας Κωστής μου πρότεινε να εκδώσω μια μελέτη που

να αφορά όψεις του Εμφυλίου πολέμου, αξιοποίησα την πρότασή του για να ολοκληρώσω την έρευνα πάνω στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας. Η έρευνά μου για το ΔΣΕ ξεκίνησε το 2003. Έκτοτε, μελετήθηκαν χιλιάδες σελίδες αρχειακού υλικού από οργανωμένα ή προσωπικά αρχεία στην Ελλάδα και το εξωτερικό καθώς και δημοσιευμένες μαρτυρίες. Πιο συγκεκριμένα μελέτησα: α) το έντυπο υλικό του ΚΚΕ και του ΔΣΕ, β) τις αποφάσεις και τους νόμους της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, γ) ομιλίες στελεχών, πρακτικά συνεδριάσεων και αποφάσεις κομματικών οργάνων, δ) την αλληλογραφία της ηγεσίας και των στελεχών του ΔΣΕ, ε) άλλα εσωτερικά έγγραφα του ΔΣΕ, στ) εκθέσεις των αδελφών κομμουνιστικών κομμάτων, ζ) ημερολόγια, βιογραφίες και μαρτυρίες στελεχών και μαχητών του ΔΣΕ, η) καταγραφές και εκθέσεις του Ελληνικού Στρατού. Στις υποσημειώσεις αναφέρονται μόνο όσες πηγές χρησιμοποιούνται στο κείμενο.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** αναλύεται η εικόνα του Δημοκρατικού Στρατού στη συλλογική μνήμη της Αριστεράς καθώς και η εξέλιξη της ιστορικής έρευνας γύρω από το θέμα όλα αυτά τα χρόνια. Όπως θα δει ο αναγνώστης, αυτή η μνήμη είναι ιδιαίτερα εξαρτημένη από τη συγκυρία και κυρίως τις πολιτικές σκοπιμότητες των κομμάτων της Αριστεράς στο διάστημα αυτό. Στο **δεύτερο κεφάλαιο** εξετάζεται ένα κρίσιμο θέμα για την ανάπτυξη και την εξέλιξη του κομμουνιστικού αντάρτικου, που ήταν η βοήθεια σε στρατιωτικό και άλλο υλικό που έφτασε στα χέρια του ΚΚΕ από τα αδελφά κομμουνιστικά κράτη. Η βοήθεια αυτή αποτέλεσε ιδιαίτερο ζήτημα διαμάχης ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και τις Λαϊκές Δημοκρατίες, ήδη από τα χρόνια του Εμφυλίου, και απασχόλησε επίσης αρκετούς ιστορικούς αργότερα. Τα τελευταία χρόνια το άνοιγμα των αρχείων των ανατολικών κρατών συνέβαλε σε μια περισσότερο ολοκληρωμένη προσέγγιση του προβλήματος, η οποία αποδείχτηκε ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Στο **τρίτο κεφάλαιο** παρουσιάζονται η δημογραφική σύνθεση και τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά των μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού, όπως επίσης και οι εθνοτικές ομάδες (ιδιαίτερα οι Σλαβομακεδόνες) που βρέθηκαν στο αντάρτικο. Στο **τέταρτο κεφάλαιο** μελετώνται οι βασικές πολιτικές και οργανωτικές αρχές της φυσιογνωμίας του ΔΣΕ. Δίνεται

ιδιαίτερη έμφαση στην ιδιότυπη σχέση του Κόμματος με το αντάρτικο του, μέσω της δυαδικής λειτουργίας στρατιωτικού διοικητή και πολιτικού επιτρόπου. Στο **πέμπτο κεφάλαιο** επιχειρείται να αποτιμηθεί και να αξιολογηθεί η δυνατότητα αυτού του στρατού να πετύχει τους στόχους του. Μέσα από την ανάλυση κάποιων από τα δομικά χαρακτηριστικά της δράσης του ΔΣΕ, αναλύεται η ικανότητα αυτού του αντάρτικου να διατηρήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα το αξιόμαχό του. Ταυτόχρονα παρουσιάζονται πτυχές της καθημερινής ζωής στο ΔΣΕ, που μπορούν με ευκολία να χαρακτηριστούν σκληρές. Στο **έκτο κεφάλαιο** αναλύονται οι μηχανισμοί απονομής δικαιοσύνης μέσα στο ΔΣΕ, οι οποίοι παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες που πηγάζουν από το ίδιο το ΚΚΕ και το ρόλο του μέσα στο αντάρτικο. Στο **έβδομο κεφάλαιο** γίνεται αναφορά σε θέματα ταμπού της ζωής του ΔΣΕ. Τέτοια θέματα υπήρξαν η βίαιη στρατολογία αμάχων στις γραμμές του αντάρτικου, οι σχέσεις των δύο φύλων, η συμμετοχή παιδιών στις γραμμές του αντάρτικου και η τύχη των αιχμάλωτων στρατιωτών του Ελληνικού Στρατού. Τέλος, στο **όγδοο κεφάλαιο** αναλύεται το συνταγματικό πλαίσιο και οι δημόσιες πολιτικές του κράτους του ΔΣΕ. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι μηχανισμοί γέννησης του κράτους του ΔΣΕ και στοιχεία της καθημερινής ζωής.

Γράφοντας για ένα θέμα που βρίσκεται στα όρια της πολιτικής, κοινωνικής και στρατιωτικής ιστορίας από τη μια και της πολιτικής επιστήμης από την άλλη, επιχείρησα να συνδυάσω την περιγραφή με την ανάλυση, δίνοντας περισσότερη έμφαση στη δεύτερη, προκειμένου ο αναγνώστης να κατανοήσει το φαινόμενο όσο το δυνατόν βαθύτερα, χωρίς όμως να παραλείπονται οι αναγκαίες περιγραφές. Αν τα κατάφερα είναι ένα θέμα που θα το κρίνει ο αναγνώστης.

Κατά την περίοδο της έρευνας και της συγγραφής του βιβλίου βρήκα συμπαράσταση και βοήθεια από πολλούς ανθρώπους. Είναι ανάγκη λοιπόν να μνημονεύσω τον Ευάγγελο Κωφό, που μου παραχώρησε το προσωπικό του αρχείο που περιλαμβάνει έγγραφα και σημειώσεις 40 ετών έρευνας· την Κατερίνα Τσέκου, που μου διέθεσε τα αρχεία του βουλγαρικού Ερυθρού Σταυρού μαζί με τις μεταφράσεις τους· τον Κώστα Τσίβο, που συνέβαλε τα μέγιστα για την πρόσβασή μου στο τσεχικό αρχειακό υλικό· τον Andrej

Packowski, την Αγγελική Wudalas και τον Θανάση Ελευθέρου, που με διευκόλυναν με τα πολωνικά αρχεία· την Τασούλα Βερβενιώτη, τον Αλέκο Δάγκα, τον Δημήτρη Θρασυβούλου, τον Θανάση Καλλιανιώτη, τον Νεκτάριο Κουκούλη και τη Μαργαρίτα Λαζαρίδου, που μου επέτρεψαν να συμβουλευτώ ή μου εκχώρησαν μέρος των αρχείων τους. Είναι επίσης απαραίτητο να αναφέρω τον Στάθη Καλύβα, με τον οποίο εκτός από φιλία μάς ενώνει και μια κοινή ερευνητική προσπάθεια χρόνων.

Αρκετοί φίλοι μπήκαν στον κόπο να διαβάσουν εκδοχές του χειρογράφου και συνέβαλαν σημαντικά στη βελτίωσή του, χωρίς να έχουν ευθύνη για τυχόν άλλες αδυναμίες του κειμένου. Ευχαριστώ ιδιαίτερα: τον Ήλιο Γιαννακάκη, τον Νίκο Δαβέτα, τον Απόστολο Δοξιάδη, τον Γιάννη Ιατρίδη, τον Γιώργο Μαυρογορδάτο και τον Ευάνθη Χατζηβασιλείου για τη συνεισφορά τους με ιδέες και συγκεκριμένες προτάσεις στη βελτίωση του βιβλίου αυτού. Είναι πάντα ευχάριστο και τιμητικό να μοιράζεσαι τη σκέψη σου με ανθρώπους που εκτιμάς. Ευχαριστώ, τέλος, τον Κώστα Κωστή που χάρη στη δική του ιδέα πήρε συγκεκριμένη μορφή επιστημονική έρευνα έξι ετών.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στον πατέρα μου και τους φίλους του, που μου κληροδότησαν μια πεισματάρικη αίσθηση της ελευθερίας. Αφιερώνεται επίσης στους φοιτητές μου, ιδιαίτερα σε όσους και όσες υπέστησαν ή θα υποστούν στο μέλλον το κόστος της ελευθερίας της σκέψης.